

**ԻԲՆ ԹԱՅՄԻԱՅԻ՝ ՍՈՒՖԻԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՈՒՂՂՎԱԾ
ՔՆՆԱԴԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԸՍՏ «ՔԻԹԱԲ ԱԼ-ՋԱՎԱԲ»
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅԱՆ
Մեդա Տիգրանյան¹**

DOI 10.46991/jos.2023.24.2.131

Միջնադարյան նշանավոր իրավաբան, աստվածաբան, հանքալիական կրոնաիրավական դպրոցի ականավոր ներկայացուցիչ Իբն Թայմիայի (1263-1328) սուֆիականության դեմ ուղղված քննադատությունները իսլամում նորարարությունների (bid'a) դեմ նրա անզիջում պայքարի մի մասն են կազմում: Հոդվածի հիմնական նպատակն է հեղինակի ամենանշանավոր աշխատություններից մեկի՝ «Քիթաբ Ալ-Ջավաբի» (ամբողջական անվանումն է «Ճշմարիտ պատասխան նրանց, ովքեր փոխել են Մեսիայի կրոնը» (al-Jawāb al-Şahīḥ li Man Baddala Dīn al-Masīḥ)) օրինակով ներկայացնել Իբն Թայմիայի՝ սուֆիականության դեմ ուղղված քննադատությունները: Հոդվածում անդրադարձ է կատարվում նաև հետազոտողների շրջանում սուֆիականության նկատմամբ Իբն Թայմիայի վերաբերմունքի շուրջ միասնական կարծիքի բացակայության խնդրին:

Բանալի բառեր՝ Սուֆիականություն, միաստվածություն, «գոյի միասնականություն», նորարարություններ, ծեսեր:

Իբն Թայմիան հաճախ ասոցացվում է իսլամական արմատականության հետ և համարվում դրա գաղափարական նախահայրը: Նրա գաղափարները, աշխատությունները, երբեմն իմաստային աղավաղումներով, լայնորեն կիրառվում են նոր ձևավորված մուսուլմանական ումմայի կենսակերպով առաջնորդվելու կոչերով հանդես եկող մուսուլ-

¹ Մեդա Տիգրանյանը ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ է, Հայ-Ռուսական համալսարանի արևելագիտության ինստիտուտի դասախոս, էլ. փոստի հասցե՝ seda.tigranyan@edu.isec.am, ORCID 0009-0001-5543-4290:

մանական հոսանքների կամ, այլ կերպ ասած, սալաֆիական² ուղղությունների, հատկապես իրենց նպատակների իրականացման համար բռնության ուղին ընտրած իսլամական ծայրահեղ արմատական կառույցների, ինչպես օրինակ «Ալ-Կաիդայի» կողմից:³ Իրն Թայմիայի անունը սերտորեն առնչվում է Արաբական թերակղզում 18-րդ դարում ծագած վահաբական շարժման հետ, որի առաջնորդ Մուհամմադ իբն Աբդ Ալ-Վահաբը մեծապես ազդվել է Իրն Թայմիայի գաղափարներից: Իրն Թայմիայի գաղափարների լայն կիրառումը և նրա աշխատություններին արվող տարաբնույթ հղումները հանգեցնում են վերջինիս գաղափարների շուրջ տարակարծությունների և հակասական մեկնաբանությունների, տարբեր են նաև նրա անձի վերաբերյալ կարծիքները՝ բարեպաշտ մուսուլմանից, ականավոր գիտնականից մինչև խելագար:⁴ Իրարամերժ տեսակետներ են ձևավորվել հատկապես սուֆիականության վերաբերյալ Իրն Թայմիայի կարծիքի և վերաբերմունքի մասին:

Իրն Թայմիայի և սուֆիականության կապի վերաբերյալ հարցի շուրջ

Հաշվի առնելով հեղինակի՝ սուֆիականության նկատմամբ իրական վերաբերմունքի և քննադատությունների տարընկալումները՝

² «Սալաֆիականություն» (Salafiyah) տերմինով բնորոշվում է սունիական հոսանքների, մուսուլման աստվածաբանների այն ընդհանուր ուղղությունը, որն իսլամի պատմության տարբեր ժամանակահատվածներում հանդես է եկել իսլամական ավանդույթներին վերադառնալու, իսլամական ումմայի ձևավորման սկզբնական շրջանի բարբերով առաջնորդվելու կոչերով՝ դատապարտելով ցանկացած նորարարություն՝ սկսած Ղուրանի այլաբանական մեկնաբանությունից մինչև Արևմուտքի հետ կապերի արդյունքում իսլամական աշխարհի ներթափանցած նորամուծությունները: Камель И. Т., Артур Сагадеев, «Ас-Салафийа», Ислам: энциклопедический словарь, М., Наука, 1991:

³ Իրն Թայմիայի գաղափարների և իսլամական արմատականության գաղափարախոսությունների միջև առկա կապի վերաբերյալ գիտնականների տարբերվող վարկածների մասին տե՛ս u Barre E., The Shaykh Al-Islam: The legacy of Ibn Taymiyya in 20th century political Islam, Florida State University, December 2004:

⁴ Այս մասին տե՛ս u Little D. P., Did Ibn Taymiyya Have a Screw Loose?, Studia Islamica, no. 41, 1975, pp. 93–111. <https://doi.org/10.2307/1595400>:

նախքան բուն խնդրին անցնելը դիտարկենք մի շարք նշանավոր արևելագետների, հետազոտողների կարծիքները վերոնշյալ հարցի շուրջ: Ինչպես նշում է Լյուվենի համալսարանի պրոֆեսոր Արջան Փոսթը՝ «Գիտական շրջանակներում և դրանից դուրս Իբն Թայմիան հաճախ է ընկալվում որպես սուֆիականության ռիտերիմ թշնամի, և քանի որ հաճախ բացասական կերպով ներկայացվում է որպես ծայրահեղ սալաֆիականների⁵ գաղափարական նախահայր, ովքեր հայտնի են սուֆիականության մերժմամբ, նրա «հակասուֆիական» կերպարը համոզիչ է թվում ավելի քան երբևէ»:⁶ Ֆրանսիացի արևելագետ Հենրի Լաուսթը, խոսելով սուֆիականության և Իբն Թայմիայի կապի մասին, ևս նշում է վերջինիս՝ սուֆիականության հակառակորդ լինելու տարածված պատկերացման մասին. «Թվում է՝ դժվար է ընդունել, որ Իբն Թայմիայի կայացման վրա ազդեցություն է ունեցել իսլամական միատիցիզմը՝ հաշվի առնելով, որ հենց ինքը՝ Իբն Թայմիան հայտնի է որպես սուֆիականության անհաշտ հակառակորդ, ում անվստահություն էին ներշնչում սուֆիական ծեսերը»:⁷

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Իբն Թայմիան ոչ միայն սուֆիականության անհաշտ հակառակորդ չէր, այլև, հնարավոր է, ինքն էր սուֆի, կամ, առնվազն համակրում էր սուֆիական որոշ դրույթներ և հետաքրքրված էր դրանցով: Այսպես՝ Հենրի Լաուսթն առաջիններից էր, ով 1939 թ. խոսեց հանբալիական մագհաբի և սուֆիականության կապի, Իբն Թայմիայի՝ սուֆիական միատիկության գաղափարներով ազդված լինելու, ինչպես նաև սուֆիական տերմիններ

⁵ Սալաֆիականների՝ Ղուրանի և Սուննայի բառացի մեկնաբանումը հաճախ հանգեցնում է բռնությունների: Դրանով պայմանավորված նրանք կարող են բաժանվել չափավորների և ծայրահեղականների: Taheri A., Holy Terror. The Inside Story of Islamic Terrorism, London, 1989, pp. 12-13.

⁶ Post A., The Journeys of a Taymiyyan Sufi: Sufism through the Eyes of ‘Imād al-Dīn Aḥmad al-Wāsiṭī (d. 711/1311), Studies on Sufism 6, Leiden: Brill, 2020, p. 11.

⁷ Laoust H., Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taḳī-d-Dīn Aḥmad b. Taimīya, Canoniste ḥanbalite né à Ḥarrān en 661/1262, mort à Damas en 728/1328, Cairo: Imprimerie de l’Institute Français d’Archéologie Orientale 10,1939, p. 89.

կիրառելու մասին: Ըստ նրա՝ Իբն Թայմիան քննադատում էր ոչ թե սուֆիականությունը որպես այդպիսին, այլ միայն այն դրույթները կամ ուղղությունները, որոնք համարում էր շեղում իսլամից:⁸ Հետագայում այս մտքերն արտահայտվել են այնպիսի հետազոտողների ուսումնասիրություններում, ինչպիսիք են Ալեքսանդր Կնիշը,⁹ սուֆիականության ուսումնասիրմամբ զբաղվող շվեյցարացի արևելագետ Ֆրից Մայերը,¹⁰ իսլամագետ Դիեգո Սարիոն¹¹ և այլք: Ամերիկացի նշանավոր արևելագետ Ջորջ Մակդիսին իր ուսումնասիրություններում ցույց է տալիս, որ Իբն Թայմիան պատկանում էր Կադիրիա, հնարավոր է նաև մի շարք այլ տարիկաթների:¹² Մակդիսիի պնդմամբ՝ սերտ կապ կա Հանբալիական մագհաբի և սուֆիականության միջև, «... և՛ հանբալիները, և՛ սուֆիները պատկանում էին Ահլ ալ-հադիսին¹³ ...»,¹⁴ այսինքն՝ հենվում էին մուսուլմանական ավանդույթի վրա: Կադիրիա եղբայրությանը Իբն Թայմիայի անդամակցությունն ապացուցում է վերջինիս խոսքերից երկու մեջբերումներով, որտեղ նա հաստատում է իր անդամակցությունը սուֆիական տարիկաթներին: Ավելին, Մակդիսին հայտնաբերել է մի շղթա, որի մեջ նշվում է Իբն

⁸ Նույն տեղում:

⁹ Knysh A., *Ibn 'Arabi in the Later Islamic Tradition: The Making of a Polemical Image in Medieval Islam*, Suny Series in Islam, State University of New York Press, 1998, pp. 87-88.

¹⁰ Meier F., *The Cleanest about Predestination: A Bit of Ibn Taymiyya*, *Essays on Islamic Piety and Mysticism*, trans. John O'Kane, Leiden: Brill, 1999, p. 313, https://doi.org/10.1163/9789004492073_013.

¹¹ Sarrio D. R., *Spiritual Anti-elitism: Ibn Taymiyya's Doctrine of Sainthood (WalāYa), Islam and Christian-Muslim Relations* 22, 2011, p. 287. <https://doi.org/10.1080/09596410.2011.568812>.

¹² Makdisi G., *Ibn Taymiyya: A Sufi of the Qadiriya Order*, *American Journal of Arabic Studies*, no. 1, 1973, pp. 118-129.

¹³ Ահլ ալ-հադիսը («Հադիսի հետևորդները» (Ahl al-Ḥadīth)) 8-րդ դարում վաղ իսլամում ձևավորված ուղղություններից մեկն է, որի ներկայացուցիչները կրոնափրավական հարցերում մերժում էին նորարարությունները և հետևում միայն Ղուրանին և Սուննային: Առավել մանրամասն տե՛ս Бойко К., *Асхаб/ахл ал-хадис, Ислам. Энциклопедический Словарь*, Москва, 1991:

¹⁴ Sté u Makdisi G., *The Hanbali school and sufism*, *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas* XV, 1979, p. 120. <http://hdl.handle.net/10486/6525>:

Թայմիայի անունը:¹⁵ Մակդիսիի ապացույցը, սակայն, միանշանակ չի ընդունվել ուսումնասիրողների կողմից: Որոշ ուսումնասիրողներ նրա փաստարկները համարում էին ոչ համոզիչ և թույլ:¹⁶

Չիկագոյի համալսարանի պրոֆեսոր Ֆազլուր Ռահմանն Իբն Թայմիային անվանում է «նոր սուֆի», ով, ի թիվս այլոց, «...փորձում էր սուֆիական ժառանգությունն այն չափով ներառել մաքուր իսլամ, որ-չափ հնարավոր կլիներ ադապտացնել դրան և դրական ներդրում թողնել»:¹⁷ Իբն Թայմիայի՝ սուֆի լինելու հետ կապված հարցը, սակայն, միասնական պատասխան չունի գիտնականների շրջանում: Այդուհանդերձ՝ վերոնշյալ կարծիքների ճշմարտացիությունն առնվազն այն մասով, որ Իբն Թայմիան չէր դատապարտում սուֆիականությունը որպես այդպիսին և անզիջում հակառակորդ չէր, երևում է «Քիթաբ Ալ-Ջավաբ» աշխատության ուսումնասիրման արդյունքում:

Սուֆիականության քննադատությունները՝ որպես իսլամի անարարտության պահպանմանն ուղղված պայքարի մաս

Սուլյն ուսումնասիրության օբյեկտ հանդիսացող «Քիթաբ Ալ-Ջավաբ»¹⁸ աշխատությունը գրվել է 1320թ. որպես պատասխան Մայդայի (Սիդոն) մելքիտ եպիսկոպոսի՝ Անտիոքցի Պողոսի՝ «Նամակ մուսուլման ընկերոջը» վերնագրով կարճ տրակտատին:¹⁹ «Քիթաբ Ալ-Ջա-

¹⁵ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Makdisi, նշվ. աշխ., էջ 121-126:

¹⁶ Տե՛ս, օրինակ, Meier, նշվ. աշխ., էջ 317-318: Տե՛ս նաև Michel T., Ibn Taymiyya's Sharh on the Futūh al-Ghayb of 'Abd al-Qādir al-Jilānī, Hamdard Islamicus 4, no. 2, 1981, p. 3.

¹⁷ Rahman F., Islam, London: Weidenfeld & Nicolson, 1966, p. 195.

¹⁸ أحمد بن عبد الحلیم بن عبد السلام بن تیمیة الحرانی، الجواب الصحیح لمن بدل دین المسيح (الریاض، دار العاصمة، 1419 هـ).

Այսուհետ՝ الجواب الصحیح، ابن تیمیة،

¹⁹ Իբն Թայմիան պատասխանել է նամակի ոչ թե օրիգինալ տեքստին, որը շուրջ մեկ ու կես դար արդեն շրջանառության մեջ է եղել, այլ Կիպրոսում անհայտ քրիստոնյա աստվածաբանի կողմից վերաշարադրված տարբերակին (Նամակ Կիպրոսի ժողովրդի կողմից): Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս Zwirahn F.,

վաբն» Իբն Թայմիան ուղղում է ոչ միայն քրիստոնյաներին, այլև դրա միջոցով փորձում է դաստիարակել ու կրթել մուսուլմաններին, նրանց զգուշացնել նմանատիպ սխալների և դրանց վտանգավոր հետևանքների մասին ու զերծ պահել ճիշտ ճանապարհից շեղվելուց: Հեղինակի կարծիքով՝ քրիստոնեական եկեղեցին Քրիստոսի միջոցով մարդկանց ուղարկված աստվածային հայտնությանը հետևելու փոխարեն հետևել է իր առաջնորդների ցանկություններին՝ այդպիսով շեղվելով աստվածահաճո ուղուց: Նույն երևույթը Իբն Թայմիան տեսնում էր Աբբասյան խալիֆայության անկումից հետո (1258թ.) ստեղծված պատմական բարդ պայմաններում գտնվող իսլամական հասարակության ներսում և իր գործունեությամբ փորձում էր մուսուլմաններին զերծ պահել քրիստոնյաների գործած սխալներից: Իբն Թայմիան անզիջում պայքար էր մղում բոլոր այն մուսուլմանների դեմ, ովքեր, իր տեսանկյունից, նահանջել էին հայտնությունից, շեղվել միաստվածության իրական գաղափարից և վտանգավոր, վնասակար նորամուծություններ մտցրել իսլամում, նրա վերջնական նպատակն էր վերադառնալ սալաֆների՝²⁰ ուղղահավատ նախնիների կենսակերպին: Այս էր պատճառը, որ պոլեմիկ գրականության շրջանակներում հրեաներից և քրիստոնյաներից բացի խիստ քննադատության էր ենթարկում որոշ մուսուլմանների՝ սուֆիներին, շիաներին, մուլթազիլիներին և շատ այլոց:

Typologies and Argumentation Tactics in Religious Polemics - An Analysis of Al-Jawāb Al Sahih and the Cyprus Letter. *Entangled Religions* 5, July 2018, pp. 52-54.

<https://doi.org/10.13154/er.v5.2018.44-94>.

²⁰ Իսլամում «սալաֆ (salaf)» կամ «սու-սալաֆ սու-սալիհուն (al-salaf al-ṣāliḥūn)» (բարեպաշտ նախնիներ) հասկացությունը ներառում է վաղ շրջանի մուսուլմանների առաջին երեք սերունդները: Ըստ Իբն Թայմիայի՝ այդ շրջանն ավարտվել է մոտավորապես 750թ.: Տե՛ս Latham J. D., *Salaf, Encyclopaedia of Islam, New Edition* 8, Leiden: Brill, 1995.

«Գոյի միասնականության» (wahdat al-wujūd) հայեցակարգի քննադատումը

«Քիթաբ Ալ-Ջավաբի» բոլոր վեց հատորներում Իբն Թայմիան անդրադառնում է սուֆիականությանը, սակայն քննադատության է ենթարկում ոչ թե սուֆիական ուղղությունն ամբողջությամբ, այլ առանձին ծիսակարգեր և տեսություններ: Այսպես, առաջին հերթին սուր քննադատության է ենթարկում Իբն Արաբիի²¹ «գոյի միասնականության» հայեցակարգը:²² Այն համարելով լուրջ սպառնալիք իսլամին՝ Իբն Թայմիան այդ հայեցակարգը քննարկում է ոչ միայն առանձին աշխատություններում,²³ այլև, ինչպես ստորև կտեսնենք, անդրադառնում է հակաքրիստոնեական պոլեմիկ գրականության շրջանակներում: «Քիթաբ Ալ-Ջավաբում» «wahdat al-wujūd» արտահայտությունը հանդիպում է հինգ անգամ (3-րդ և 4-րդ հատորներում):

Կնիշի բնութագրմամբ՝ «գոյի միասնականության» գաղափարը բարդ նորալատոնական գնոստիկական համակարգ է, որն ընդգծում է լայն իմաստով բոլոր իրերի գոյաբանական միասնությունը, ինչը բխում է աստվածային մեկ և միակ բացարձակության մեջ այդ իրերի

²¹ Իբն Արաբին (1165–1240) նշանավոր սուֆի, փիլիսոփա, պոետ է, նրան են վերագրվում ավելի քան 850 աշխատանքներ: Իբն Արաբին նախապատվությունը տալիս էր Աստծո կողմից ներշնչված, զգայական, և ոչ թե ռացիոնալ գիտելիքին: Նրա հիմնական մեթոդը Ղուրանի այլաբանական մեկնաբանություններն էին: Իբն Արաբիի մասին մանրամասն տե՛ս Ateş A., Ibn al--Arabī, *Encyclopaedia of Islam*, New Edition 3, Leiden and London: Brill, Luzac and Co., 1986:

²² Իբն Արաբին իր աշխատություններում չի օգտագործում «wahdat al-wujūd» արտահայտությունը, այն հետագայում ձևակերպվել է իր հետևորդների կողմից: Իբն Արաբիի աշխատանքներում գոյի միասնականության գաղափարի մասին տե՛ս և, օր.

محبي الدين بن العربي، الفتوحات المكية، الجزء الخامس (بيروت: طبعة دار الكتب العلمية)، 95-100.

²³ Իբն Թայմիայի գրչին են պատկանում մի շարք աշխատություններ, որոնք ամբողջովին կամ մեծամասամբ ուղղված են «Wahdat al-wujūd»-ի քննադատությանը, դրանցից են օրինակ ««Al-Ikhlās» սուրայի մեկնաբանությունը» (tafsir sūrat al- Ikhilās), արդեն հիշատակված «Ուղերձների և հարցերի ժողովածուի» առանձին գլուխներ և այլն:

ընդհանուր սկզբից:²⁴ «Գոյի միասնականության» հայեցակարգի հիմքը միայն մեկ կեցության, այն է՝ Աստծո գոյության գաղափարն է: Աստծուց բացի գոյության, կեցության այլ ձևեր չկան: Աշխարհը, տիեզերքը Աստծո էության արտահոսման արդյունք են: Այսինքն՝ նյութական աշխարհի էությունները Աստծո հետ նույն հարաբերակցությունն ունեն, ինչ գոյություն ունեցող առարկան և նրա ստվերը: Առանց առարկայի գոյության նրա ստվերը չի կարող գոյություն ունենալ: «Գոյի միասնականության» տեսության համաձայն՝ որևէ առարկայի գոյությունն անհնար է պատկերացնել առանց դրա մեջ աստվածային դրսևորումների գոյության գիտակցման: Աստծո էության ճանաչումը հնարավոր է միայն իռացիոնալ ճանապարհով:²⁵

Իբն Թայմիայի քննադատությունների ուսումնասիրությունից պարզ է դառնում, որ վերջինս սխալ կերպով է ընկալում, կամ, համենայն դեպս, այլ կերպ է ներկայացնում և մեկնաբանում Իբն Արաբիի մոնիստական գաղափարները: Իբն Թայմիայի մեկնաբանություններից բխում է, թե Իբն Արաբիի հայացքների համաձայն գոյությունը մեկն է, ընդհանուր և միավորված է, չկա Արաբարիչ և չկան արարածներ: «Wahdat al-wujūd»-ի հայեցակարգը դիտարկում է որպես Աստծո հետ միավորման, արարածների մեջ մարմնավորման գաղափար, ինչը չի համապատասխանում Իբն Արաբիի ուսմունքին:

«Wahdat al-wujūd»-ի ի հայեցակարգը, կամ, ավելի ճիշտ է ասել, դրա վերաբերյալ իր ընկալումները, Իբն Թայմիան համարում էր սպառնալիք մաքուր իսլամի գոյությանը և անհամատեղելի միաստվածության (tawhīd) գաղափարի հետ: Դա բացատրում է հետորյալ կերպ. Ղուրանում ասվում է. «Ասա. «Նա միակ Ալլահն է, Ինքնաբավ Ալլահը: Նա չի ծնել և չի ծնվել, և չկա Նրան հավասարը»»:

²⁴ Кныш А., Мусульманский мистицизм, пер. с англ. Н. Г. Романов, СПб., 2004), 195.

²⁵ «Գոյի միասնականության» հայեցակարգի մասին առավել մանրամասն տե՛ս Ansari A. H., Ibn 'Arabī: The doctrine of Wahdat al-Wujūd, Islamic Studies 38, no. 2, 1999, pp 149–192. <http://www.jstor.org/stable/20837036>. (Accessed 11.03.2023):

(Ղ. 112:1-4): Իբն Թայմիայի մեկնաբանմամբ՝ այս սուրան ամփոփում է «tawhīd»-ի հիմնական սկզբունքները, այսինքն՝ ժխտում է Ալլահի ցանկացած անկատարություն, թերություն և հերքում է նրա նմանությունը արարածներին: Ալլահն ինքնաբավ է (Ṣamad)՝ օժտված կատարելության բոլոր հատկանիշներով, որոնց կարիքն ունեն արարածները. «Ṣamad-ը անուն է, որը ներառում է կատարելության հատկանիշների և թերությունների ժխտման ապացույցը: Նա ամենագետն է՝ կատարյալ իր գիտությամբ, ամենակարողն է՝ կատարյալ իր հզորությամբ, ամենաիմաստունն է՝ կատարյալ իր իմաստությամբ»:²⁶ Իբն Թայմիան փորձում է ցույց տալ, որ «գոյի միասնականության» գաղափարը հակասում է միաստվածության գաղափարն ամփոփող վերոնշյալ այաներին՝ Ալլահին վերագրելով անկատարության, փոփոխականության տարրեր, և կասկածի տակ է առնում Ալլահի ինքնաբավ լինելու գաղափարը: Կատարելության հատկանիշները բնորոշ են միայն Ալլահին, և Ալլահն ու նրա արարածները բացարձակ տարբեր են. «Նրանց մոլորության հիմքն այն է, որ չգիտեն Ալլահի և արարածների տարբերությունը, Նրա գերազանցությունը նրանց նկատմամբ: Նրանք գիտեն, որ Նա (Ալլահը) գոյություն ունի, և կարծում են, որ Նրա գոյությունը չի առանձնանում իրենց գոյությունից, ինչպես նա, որ տեսել է արևի ճառագայթները և կարծել, որ հենց արևն է տեսել»:²⁷ Մեջբերելով նույն այաները, Իբն Թայմիան «Քիթաբ Ալ-Ջավաբում» գրում է հետևյալը. «Ամենաբարձրյալն այս սուրայում նշել է, որ Ինքը չունի իրեն հավասարը, և դրանով հերքել է իրեն համագոր որևէ բանի գոյությունը՝ ցույց տալով, որ չկա ոչինչ իր նման»:²⁸

Ըստ Իբն Թայմիայի՝ «գոյի միասնականության» գաղափարն, ըստ էության, հակասում է Ալլահի՝ ինքնաբավ լինելու, կարիքներ չունենալու կարևորագույն դրույթին: Այսպես, Իբն Թայմիան գրում է. «Եթե եր-

²⁶ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 4, 407

²⁷ تقي الدين أحمد ابن تيمية, مجموعة الرسائل و المسائل, (دار الكتب العلمية, بيروت, لبنان, ١٤٢١ هـ), 83-82

²⁸ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 4, 408

կու մարմիններից մեկը հաստատման վայր է մյուսի համար, ինչպես ջուրը տարայի մեջ, ապա դրանից բխում է, որ մեկը մյուսի կարիքն ունի»:²⁹ Ապա շարունակում է. «Նրանք, ովքեր խոսում են «գոյի միասնականության» մասին, ասում են, որ նյութը սուբստրատ է, և դրա հետ միասին ընդունում են, որ ձևը կարիք ունի նյութի: «Գոյի միասնականության» մասին խոսողները Արարչին և արարածներին դարձնում են ձև և նյութ (այսինքն՝ դիտարկում են միննույն հարաբերության տեսանկյունից), ինչպես դա նշում է Իբն Սաբին և ասում. «Նա ջրում ջուր է, կրակի մեջ՝ կրակ, և ամեն ինչում տվյալ առարկայի ձևով է»:³⁰ Իբն Թայմիայի մեկնաբանմամբ՝ Աստվածային գիտելիքը, հավատն են հաստատվում հավատացյալների սրտերում և փոխաբերական իմաստով միավորվում նրանց հետ, և ոչ թե Աստծո էությունը, այսինքն՝ արարածներն ունեն Արարչի, նրա ողորմության կարիքը, և ոչ թե հակառակը. «Այն աստվածային գիտելիքն ու Աստծո նկատմամբ հավատը, որ մարմնավորվում են հավատացյալների սրտերում, Նրա (Աստծո) կարիքն ունեն»:³¹

«Ուղերձների և հարցերի ժողովածու» (Majmu'at al-rasa'il wa-al-masa'il) աշխատության մեջ գրում է հետևյալը. «Նրանք մարդկանց անհավատության և անաստվածության հեղուկ են խմեցնում Ալլահի մարգարեների և հավատարիմ մարդկանց անոթներից. Ալլահի ճանապարհին մարտնչողների հագուստներից են հագնում, մինչդեռ թաքնված կերպով պայքարում են Ալլահի և նրա մարգարեի դեմ, անհավատության և կեղծավորության ուղերձը ներկայացնում են Ալլահի հավատարիմ հետևորդների խոսքերի փոխարեն: Մարդը միանում է նրանց հավատացյալ և Ալլահին մտերիմ դառնալու համար, բայց դառնում է կեղծավոր և Ալլահի թշնամի»:³²

²⁹ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 4, 315

³⁰ Նույն տեղում:

³¹ Նույն տեղում:

³² تقي الدين أحمد ابن تيمية, مجموعة الرسائل والمسائل, 141-140

Իբն Թայմիայի պնդմամբ՝ «գոյի միասնականության» տեսության շրջանակներում տարբեր շեյխերի, ուղղությունների առաջ քաշած տարբերակներում կան էական սկզբունքային տարբերություններ, որոնցից առավել կարևոր է մի կողմից գոյության բացարձակ միասնականության, մյուս կողմից Աստծո և որևէ արարածի միավորման վերաբերյալ պատկերացումների տարբերությունը: Առաջինն Իբն Թայմիան անվանում է «ընդհանուր միավորում» (al-ittihād al-‘ām), որը ենթադրում է Աստծո և տիեզերքի նույնականացումը, իսկ երկրորդը «մասնավոր միավորում» է (al-ittihād al-khāṣ) կամ «մարմնավորում» (հսնն). «Այս մասնավոր միավորումը ընդհանուր միավորումը և մարմնավորումը չէ, ինչի մասին նշում են նրանք, ովքեր ասում են, թե նա (Աստված) իր էությամբ մարմնավորվում է ամենուր կամ միավորված է ամեն ինչի հետ»:³³ «Մասնավոր միավորման» մասին գրվածքներում Քրիստոսի աստվածային էության մերժմանը զուգահեռ անդրադառնում է իսլամում ձևավորված նմանատիպ պատկերացումներին, մասնավորապես որոշ սուֆիական, շիայական պատկերացումների և համեմատում դրանք քրիստոնեության հետ: Գրում է հետևյալը. «Մոլորյալ մուսուլմաններից ով կասի, թե Տերը միավորվել է կամ մարմնավորվել է մարգարեների և վալիների մեջ, և որ դա մի գաղտնիք է, որը չի կարող բացահայտվել, ապա նրա խոսքը նման է Քրիստոսի մասին քրիստոնյաների խոսքին, և դա շատ է հանդիպում բազմաթիվ շեյխերի, (եզոթերիկ) գիտելիքի, ճանաչողության, Աստծո հետ միավորման քարոզիչների խոսքերում...»:³⁴ Այստեղ հարկ է անդրադառնալ Ալ-Հալլաջին³⁵, ով սուֆիականության, և, առհասարակ, իր ժամա-

³³ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 4, 497

³⁴ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 4, 496

³⁵ Իբն Մանսուր Ալ-Հալլաջը (857-922) ազգությամբ պարսիկ միստիկ պոետ, սուֆի էր: Հայտնի էր իր «Ես եմ ճշմարտությունը» (Ana al-ḥaqq), խոսքով, որը հաճախ մեկնաբանվում է որպես իր՝ աստվածային էություն ունենալու հայտարարություն: Հաճախ զուգահեռներ են անցկացվում նրա և Հիսուս Քրիստոսի կերպարի միջև, որոշ ուսումնասիրողներ նրան համարում են ծպտյալ քրիստոնյա:

նակաշրջանի ամենավառ կերպարներից էր: Նա, ըստ Իբն Թայմիայի, սուֆիական վատագույն կերպար է, ով մերժում էր մարգարեի հայտնությունը և իսլամական ավանդույթը, քանի որ հայտարարում էր, թե գերազանցում է բոլոր մարգարեներին և ունի աստվածային էություն: Իբն Թայմիան քննադատում էր Ալ-Հալլաջի՝ միստիկի սրտում աստվածային և մարդկային էությունների միավորման գաղափարը³⁶ և դրա հետևորդներին՝ դարձյալ համեմատելով Քրիստոսի մասին քրիստոնեական պատկերացումների հետ: Օրինակ, երկրորդ հատորում իր տեսանկյունից հայտնությանը հակասող, իսլամից շեղված և քրիստոնեությանը նմանվող ուղղություններն ու գործիչներին անվանելիս Ալ-Հալլաջի հետևորդներին տալիս է «Հալլաջիա» հավաքական անվանումը, ինչպես նաև նշում է երկու այլ նշանավոր սուֆիական շեյխերի՝ Ադի իբն Մուսաֆիրի³⁷ և Յունուս իբն Յուսուֆ Աշ-Շայբանիի հետևորդներին. «Իրենց ումմայի անդամ համարող անաստվածների շարքերում կան այնպիսիները, ովքեր ծայրահեղական նորարարություններ են բերում՝ նման քրիստոնյաների ծայրահեղություններին, ինչպես իսմայիլիներից նա, ով հայտարարում է աստվածային էու-

Մահապատժի է ենթարկվել իր քարոզների և հայացքների պատճառով: Ալ-Հալլաջի մասին մանրամասն տե՛ս u Massignon L., “Al-Halladj”, in *Encyclopaedia of Islam* 3.

³⁶ Մարդու՝ որպես երկու սկզբի՝ աստվածային (lāhūt) և մարդկայինի (nāsūt) միասնության մասին Ալ-Հալլաջի ուսմունքը նրա հետևորդները անվանել են «wahdat al-shuhūd»՝ վկայության միասնություն: Համաձայն այդ ուսմունքի՝ աստված «հաստատվում է» միստիկի սրտում կամ հոգում, իսկ վերջինս, իր հերթին, «ճանաչում է» աստծուն իր սրտում, դառնում է նյութական աշխարհում աստծո՝ մարդկային կերպարով հիպոստառ: Տե՛ս u Акимущкин О., Вахдат аш-шухуд, Ислам. Энциклопедический Словарь, Москва, 1991:

³⁷ Ադի իբն Մուսաֆիրը ծագումով Կուրեյշ ցեղից էր: Նա դեմ էր բոլոր նորարարություններին, հանդես էր գալիս մութագիլիականության քննադատությամբ: Հետաքրքրական է, որ Իբն Թայմիան նրան համարում էր Մունսայի բարեպաշտ հետևորդ: «Քիթաբ Ալ-Ջավաբում» հեղինակը չի խոսում Ադի իբն Մուսաֆիրի մասին, միայն նշում է նրա հետևորդների շարքում իսլամից շեղվածների մասին: Ադի իբն Մուսաֆիրի մասին մանրամասն տե՛ս u Tritton A. S., Adī ibn Musāfir, *Encyclopedia of Islam, New Edition* 1, Leiden: Brill, 1986:

թյան մասին՝ ինչպես Բանու Ուբեյդ Ալ-Քադդան, ինչպես Ալ-Հաքիմը և այլք, կամ նրանք, ովքեր պնդում են, թե Ալի իբն Աբի Տալիբը աստվածային էություն ունի, կամ նուսայրիների պնդումը, և սրանք բոլորը անհավատներ են մուսուլմանների մեջ, ինչպես նաև նրանք, ովքեր խոսում են շեյխերի մեջ աստվածային էության մասին, ինչպես Ադավիայի, Հալլաջիայի, Յունուսիայի ծայրահեղականները և այլք»:³⁸

Ալ-Հալլաջի մահապատիժը շատերը բացատրում են այն հանգամանքով, որ նա հասարակ մարդկանց առջև բացեց աստվածային այն գաղտնի «սուֆիական» գիտելիքը, որը խռովություն կարող էր առաջացնել մարդկանց հոգիներում, քանի որ նրանք ունակ չէին ընկալելու, ճանաչելու այդ գիտելիքը, որը համարվում էր ընտրյալների մենաշնորհ: Այդ մասին Իբն Թայմիան գրում է հետևյալը. «Նրանք ասում են, թե Ալլահը մարմնավորվում է նրա սրտում, ով ճանաչում է Իրեն, և խոսում է նրա լեզվով այնպես, ինչպես ջինն է խոսում իր տիրապետության տակ գտնվող անձի լեզվով... Նրանցից ոմանք ասում են, թե դա է այն գաղտնիքը, որ Ալ-Հալլաջը և ուրիշները բացահայտել են, ըստ նրանց՝ դա մեկն է այն գաղտնիքներից, որ գիտեն միայն գիտակները և բացահայտում են այն միայն ընտրյալների առջև: Ոմանք ասում են, թե Ալ-Հալլաջը սպանվեց միայն այդ գաղտնիքը բացահայտելու պատճառով, և երգում են. «Ով բացահայտել է գաղտնիքը, նա սպանվել է, և վրեժ չի լուծվում նրա մահվան համար»»:³⁹ Այնուհետև հեղինակը հետևյալ եզրակացությանն է հանգում. «Աստվածային միասնության կամ Քրիստոսից բացի այլոց մեջ մարմնավորվելու մասին իրենց պնդումներով այս մարդիկ ավելի վատն են քան քրիստոնյաները, քանի որ Քրիստոսը գերազանցում էր բոլոր նրանց, ովքեր մարգարեներ չէին, և նույնիսկ գերազանցում էր մարգարեների և առաքյալների մեծամասնությանը: Եթե նա, ով ասում է, թե աստվածային էությունը միավորվել է Քրիստոսի հետ, անհավատ է, ապա որքան ավելի

³⁸ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 2, 404-403

³⁹ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 4, 497-496

անհավատ է նա, ով դա ասում է Քրիստոսից ցածր մեկի վերաբերյալ»:⁴⁰

Իբն Թայմիան առանձնացնում և քննադատում է սուֆիական մի շարք ականավոր գործիչների՝ նրանց անվանելով ծայրահեղական սուֆիներ. «Օայրահեղականները և նրանց առաջնորդներն ասում են, որ նա գոյության էությունն է, և գոյությունը մեկն է: Այդպիսով նրանք արարող, հավերժական, անհրաժեշտ գոյությունը դարձնում են ժամանակավոր, հավանական, արարված գոյի էություն: Նրանք այնպիսի մարդիկ են, ինչպես Իբն Արաբին, նրա ընկեր Սադր Ալ-Կունավին, նրա ընկեր Աֆիֆ Ադ-Դին Աթ-Թիլիմսանին, Իբն Սաբին և նրա աշակերտ Աշ-Շուշտարին, Աբդալլահ Ալ-Բալաբանին, Ամիր Ալ-Բասրին և այլք»:⁴¹

Իբն Թայմիան քննադատվող դրույթի սխալ լինելը հաճախ ապացուցում է հենց հեղինակի խոսքի հիման վրա՝ ցուցաբերելով լեզվական և մտքի ճկունություն: Օրինակ «Քիթաբ Ալ-Ջավաբում» նշանավոր սուֆի Աթ-Թիլիմսանիի վերաբերյալ գրում է հետևյալը. «Աթ-Թիլիմսանին ամենամաքարտավան մարդկանցից մեկն էր և այդ անհավատներից ամենաճարպիկը: Երբ Իբն Արաբիի «Իմաստության գոհարներ»-ը (fusūṣ al-hikam)⁴² կարդացին նրա մոտ, մեկն ասաց՝ այս խոսքը հակասում է Ղուրանին, նա ասաց. «Ղուրանն ամբողջությամբ շիրք է, թառեցի՞ր, իրապես, մեր խոսքում է: Նրան ասացին. «Եթե գոյությունը մեկն է, ապա ինչու է մայրս արգելված ինձ համար, իսկ կինս՝ թույլատրելի»: Նա ասաց. «Մեզ համար ամեն ինչն է թույլատրված, բայց նրանք, ովքեր փակ աչքերով են, ասացին՝ արգելված է (ḥarām), և մենք ասացինք՝ ձեզ համար է արգելված»: Նրանց խոսքն

⁴⁰ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 4, 497

⁴¹ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 4, 498

⁴² Իբն Արաբիի ամենանշանավոր աշխատանքներից մեկն է, բաղկացած է քսանյոթ գլուխներից, որոնցից յուրաքանչյուրը նվիրված է մարգարեներից մեկին: Հետագա դարերի ընթացքում Իբն Արաբիի աշակերտները տարբեր մեկնաբանություններ են գրել այդ աշխատության վերաբերյալ:– U.S.

ամբողջությամբ հակասական է, մի մասը հակասում է մյուսին. նրա (Աթ-Թիլիմասանի) խոսքը, այն է՝ «նրանք, ովքեր փակ աչքերով են», և մյուս խոսքը՝ «մենք ասացինք՝ ձեզ համար է արգելված», տարբերակում է մտցնում իր և նրանց միջև, ում աչքերը փակ են, խոսողի և հասցեատիրոջ միջև, և դա հակասում է գոյի միասնությանը»:⁴³

Սուֆիական մի շարք ծեսերի և գործողությունների քննադատումը: Իբն Թայմիայի պնդմամբ՝ մուսուլմանական հասարակության ներսում սուֆիական շեյխերը, աղանդավորական տարբեր ուղղությունների ներկայացուցիչները տարածում էին իսլամի սկզբունքներին հակասող հավատալիքներ, ծեսեր, պաշտամունքներ, ինչը սպառնում էր մաքուր իսլամի պահպանմանը:⁴⁴ «Քիթաբ Ալ-Ջավաբում» հեղինակը չի անդրադառնում սուֆիական՝ իր կողմից քննադատվող բոլոր ծիսակարգերին և պաշտամունքային ձևերին, այլ քննարկում է այն սովորույթները, որոնք նմանեցնում է քրիստոնեական պաշտամունքային գործողություններին՝ զուգահեռներ անցկացնելով դրանց միջև և համարելով շեղում հայտնությունից: Այսպես, մուսուլմանների շրջանում քրիստոնեական սովորույթների ազդեցության հետևանքով առաջացած կրոնական դրսևորումներ է համարում գերեզմաններ այցելելը և բարեխոսական աղոթքները, խորհրդանիշներ պաշտելը՝ փորձելով ապացուցել դրանց չհիմնավորված լինելը և արմատախիլ անել. «Եվ (Ալլահը) մարդուն արգելել է աղոթքով դիմել գերեզմանին, որպեսզի չնմանվի այն բազմաստվածներին, ովքեր խոնարհվում են գերեզմաններին»:⁴⁵ «Մարգարեններից ոչ ոք չի հրամայել օգտագործել նկարները և միջնորդության խնդրանքով դիմել դրանցում պատկերվածներին, և ոչ էլ խոնարհվել արևին, լուսնին, աստղերին»:⁴⁶ Նմանա-

⁴³ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 4, 501-500

⁴⁴ Abdullah I., “Tawhīd and Trinity: A Study of Ibn Taymiyyah’s Al-Jawāb Al Ṣaḥīḥ”. Intellectual Discourse 14, no.1 2006, p. 91 <https://journals.iium.edu.my/intdiscourse/index.php/id/article/view/89> (Accessed 18.04.2023).

⁴⁵ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 1, 349

⁴⁶ Նույն տեղում:

տիպ շեղումների տարածման պատճառ է համարում նաև հույն փիլիսոփաների ուսմունքները և դրանց ազդեցությունը իսլամի վրա. «Բազմաստվածները պաշտում էին սովեր ունեցող մարմնացած կուռքերի, և դա հռոմեացիների ու հույների կրոնն էր, այն Մակեդոնիայի և Աթենքի բնակչության փիլիսոփաների կրոնն էր, ինչպես օրինակ Արիստոտելը, նրա նման պերիպատետիկ փիլիսոփաները և այլք»:⁴⁷ Նա որոշ սուֆիների մեղադրում է փիլիսոփաների ուսմունքներին հետևելու և իսլամում շեղումներ մտցնելու մեջ: Իբն Թայմիան համարում էր, որ փիլիսոփաները, մասնավորապես Արիստոտելը և նրա հետևորդները ամենաթուր պատկերացումներն ունեն աստվածային հայտնության մասին և բոլորից շատ են շեղվել դրանից: Հեղինակի պնդմամբ՝ փիլիսոփայական դրույթներին հետևելը անխուսափելիորեն հանգեցնում է հայտնությունից շեղման, ինչպես արել են քրիստոնյաները և իսլամական որոշ ուղղությունների ներկայացուցիչներ, որոնց շարքերում նա առանձնացնում է Իբն Արաբիին, Իբն Սինային. «Եթե որևէ մեկը կարծում է, որ մարգարեների խոսքերը համապատասխանում են այս հույներին, ապա դրանով ցույց է տալիս իր անգիտությունը այն մասին, թե ինչ են բերել մարգարեները, և ինչ են այս մարդիկ (փիլիսոփաները) ասել: Նման բան կա կրոնական համայնքներից անհավատների՝ հրեա, քրիստոնյա անհավատների և այլոց խոսքերում, ինչպես «Մաքրության եղբայրների (Ikhwān as-Ṣafāʾ) ուղերձների հեղինակները, նրանց նմանները, ովքեր իրենց համարում են շիա կամ սուֆի, ինչպես Իբն Արաբի, Իբն Սինան և նրանց նմանները»:⁴⁸ Մաքուր սուֆիականությունն այն տեսքով, որ գոյություն է ունեցել իսլամի ծագման շրջանում, ըստ Իբն Թայմիայի, չի հակասում հայտնությանը, սրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ վերջինս ընդունում էր սուֆիական վաղ շրջանի գործիչներին:⁴⁹

⁴⁷ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 1, 344-345

⁴⁸ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 5, 37-38

⁴⁹ Post, նշվ. աշխ., էջ 12:

Իբն Թայմիան մանրամասն քննության է առնում սուֆիական տերմինները և գործողությունները՝ փորձելով վեր հանել դրանց իրական՝ Ղուրանի և Սուննայի վրա հիմնված իմաստները՝ զերծ նորարարություններից ու կեղծ մեկնաբանություններից: Իբն Թայմիայի կարծիքով միստիկ, սուֆիական լեզուն և տերմինները միանշանակ չեն, դրանցում կարելի է գտնել առաջին հայացքից հայտնությանը համապատասխանող նշանակություններ, որոնք, սակայն կարող են արտահայտել իսլամական ավանդույթին հակասող իմաստներ, ուստի նա սուֆիական տերմինաբանությունից և պրակտիկ գործողություններից փորձում է առանձնացնել Ղուրանին և Սուննային համապատասխանող իմաստները՝ մաքրելով դրանք չափազանցություններից, շեղումներից և սխալ մեկնաբանություններից, քանի որ սուֆիները իսլամական ավանդույթին չհակասող որոշ երևույթների տալիս էին լրացուցիչ իմաստներ: Օրինակ սուֆիները կրկնում էին Մուհամմադ մարգարեի՝ Հիրա լեռան քարանձավում առանձնանալու սովորությունը, ինչը ինքնին չի հակասում Ղուրանին ու Սուննային, սակայն շատ սուֆիներ որոշակի նորամուծություններ և նոր իմաստներ էին հաղորդում դրան՝ մեկուսացման տևողությունը դարձնելով քառասուն օր՝ ինչպես Մովսես մարգարեի առանձնացումը Սինա լեռան վրա, կամ Քրիստոսի՝ անապատում քառասուն օր գտնվելը: Իբն Թայմիան «Քիթաբ Ալ-Ջավաբում» անդրադառնում է սուֆիական մեկուսացմանը (khalwah), ասկետականությանը (zuhd), ասկետական զրկանքներին՝ այդ ամենի փոխարեն նախապատվությունը տալով ջիհադին. «Նրանք ասում են՝ որքան գործերը դժվար են մարդու համար, այնքան նախընտրելի են: Ապա նրանք նախընտրում են սովր, անքնությունը, լռությունը, մեկուսացումը և այլն, ինչպես դա անում են անհավատներից ոմանք՝ հնդիկները և այլք, որոշ քրիստոնյաներ, մուսուլմանական համայնքի որոշ նորարարներ...⁵⁰ Ջիհադն այս ամենից ամենամեծ դժվարու-

⁵⁰ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 6, 42

թյունն է, քանի որ այն հոգու զոհաբերությունն է, մահվան ենթարկելը, այն ներառում է ասկետականության նպատակը, այն է՝ թողնել աշխարհն ամբողջությամբ, և դրանում սրտի ջիհադն է (Jihād al-nafs⁵¹, այսինքն՝ սեփական «ես»-ի, բնագղնների, արատների, պիղծ ցանկությունների սանձահարման համար պայքարն է)՝ ներքուստ, և թշնամու դեմ ջիհադը՝ արտաքուստ»:⁵²

Այսպիսով՝ սուֆիական որոշ դրույթներ և մի շարք գործիչների Իբն Թայմիան նկարագրում ու համապատասխան քննադատությունների է ենթարկում քրիստոնյաների հետ զուգահեռաբար՝ միևնույն տրամաբանությամբ: Նա միմյանց է կապում աստվածային հայտնություններին՝ իր տեսանկյունից իրական քրիստոնեությանը՝ մարգարե Իսայի ստացած հայտնությանը և մաքուր իսլամին սպառնացող վտանգները, շեղումները՝ մատնանշելով «անհավատներին, ովքեր աղավաղում են մարգարեների՝ Իսայի կամ Մուհամմադի կրոնը»:⁵³

Եզրակացություն:

Ամփոփելով վերոշարադրյալը, կարող ենք ասել, որ.

- Սուֆիական որոշ գործիչների կամ հայեցակարգերի դեմ քննադատություններում իր հայացքները հիմնավորելիս Իբն Թայմիան առաջնորդվում է նույն մեթոդաբանությամբ, ինչ հակաքրիստոնեական բանավեճերում, այն է՝ մանրակրկիտ կերպով քննարկում է իր տեսանկյունից վտանգավոր նորարարությունները և շեղումները, իր մեկնաբանությունները հիմնավորում Ղուրանից և Սուննայից մեջբերումներ կատարելով, ինչպես նաև հիմնվում է տրամաբանական մտածողության վրա:

⁵¹ Ջիհադի և դրա տեսակների մասին մանրամասն տե՛ս Tyan E., Djihād, Encyclopedia of Islam, New Edition 2, Leiden: Brill, 1991:

⁵² ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 6, 42-43

⁵³ ابن تيمية, الجواب الصحيح, مجلد 2, 342

• Իբն Թայմիան մերժում է ոչ թե սուֆիականությունն ամբողջությամբ, այլ առանձին հայեցակարգեր և ծիսակատարություններ, գործողություններ, որոնք, իր մոտեցմամբ, չեն բխում Ղուրանից և Սուննայից, չեն կարող հիմնավորվել հայտնություններով: Շատ հաճախ չի օգտագործում սուֆիականություն եզրը, այլ անվանում է կոնկրետ գործիչների՝ քննադատություններ և մեղադրանքներ հնչեցնելով միայն առանձին սուֆիների հասցեին, ովքեր, ըստ իրեն, նորամուծություններ և փոփոխություններ են մտցրել իսլամում:

• «Քիթաբ Ալ-Ջավաբում» Իբն Թայմիան քննության է առնում իր տեսանկյունից սուֆիականության մեջ տարածված միայն այն սխալներն ու գաղափարները, որոնք նմանեցնում կամ նույնացնում է քրիստոնեական քննադատվող դրույթներին՝ դրանք սպառնալիք համարելով իսլամական հասարակության համար:

• «Քիթաբ Ալ-Ջավաբում» սուֆիականության վերաբերյալ քննարկումների մեծ մասը վերաբերում է «Wahdat al-wajūd»-ի հայեցակարգին: Հեղինակը, սակայն, շեղվելով Իբն Արաբիի ուսմունքի բուն էությունից, այն ընկալում է ուրույն կերպով՝ քննադատելով և դատապարտելով իր իսկ ընկալումները, որոնք էականորեն տարբերվում են Իբն Արաբիի մոնիստական գաղափարներից: Հավանաբար այս առումով ոչ երկրորդական դեր ունի լեզվական գործոնը, քանի որ Իբն Արաբին կիրառում է բարդ, փոխաբերական, երկիմաստ արտահայտություններ, ինչը թույլ է տալիս տարբեր կերպ մեկնաբանել նրա խոսքերը, մինչդեռ Իբն Թայմիան, լինելով հանրալիական մազհաբիներկայացուցիչ, իսլամական դրույթները մեկնաբանում է բառացիորեն, իր մտքերը շարադրում է պարզ լեզվով՝ զերծ երկիմաստ արտահայտություններից:

• «Wahdat al-wajūd»-ի հայեցակարգը մեկնաբանում է ittihād-ի և hūnūl-ի գաղափարների շրջանակներում՝ համեմատելով Քրիստոսի՝ աստվածային էություն ունենալու քրիստոնեականսլ համոզմունքի

հետ, որի վերաբերյալ հեղինակի ընկալումները ևս էականորեն տարբերվում են քրիստոնեական ուսմունքներից:

• Իբն Թայմիայի կողմից սուֆիական որոշ դրույթների քննադատությունը պետք է դիտարկել հեղինակի ապրած ժամանակաշրջանի պատմական կոնտեքստում: Ղուրանին և Սուննային հակասող ոչ միայն սուֆիական, այլև բազմաթիվ այլ ուղղությունների որոշ դրույթների մերժումը կրոնական վերածննդի, նորամուծություններից իսլամի մաքրմանն ուղղված գործունեության մի մասն էր:

IBN TAYMIYYAH'S CRITICISM OF SUFISM ACCORDING TO THE WORK "KITĀB AL-JAWĀB"

*Seda Tigranyan*⁵⁴

Ibn Taymiyyah (1263-1328) was a notable medieval jurist, theologian and prominent representative of the Hanbali religious and legal school. His criticism of Sufism is part of his relentless struggle against innovations in Islam. The main purpose of this article is to present Ibn Taymiyyah's anti-Sufi criticism using the example of one of his most notable works, the "Kitāb al-Jawāb" (the full title is "The Correct Response to Those Who Altered the Religion of Christ"). The problem of absence of researchers' unanimity over Ibn Taymiyyah's attitude towards Sufism is also studied.

Keywords: *Sufism, monotheism, "unity of being", innovations, rituals.*

⁵⁴ Seda Tigranyan is a PhD student of the Institute of Oriental Studies of NAS RA and Lecturer at the Institute of Oriental Studies of the Russian-Armenian University, E-mail: seda.tigranyan@edu.isec.am, ORCID 0009-0001-5543-4290.

6. Laoust H., *Essai sur les doctrines sociales et politiques de Taqī-d-Dīn Aḥmad b. Taimīya*, Canoniste ḥanbalite né à Ḥarrān en 661/1262, mort à Damas en 728/1328, Cairo: Imprimerie de l'Institut Français d'Archéologie Orientale 10, 1939, p. 89.
7. Latham J. D., *Salaf*, Encyclopaedia of Islam, New Edition 8, Leiden: Brill, 1995.
8. Little D. P., *Did Ibn Taymiyya Have a Screw Loose?*, *Studia Islamica*, no. 41, 1975, pp. 93–111. <https://doi.org/10.2307/1595400>.
9. Makdisi G., *Ibn Taymiyya: A Sufi of the Qadiriya Order*, *American Journal of Arabic Studies*, no. 1, 1973, pp. 118-129.
10. Makdisi G., *The Hanbali school and sufism*, *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas XV*, 1979, p. 120. <http://hdl.handle.net/10486/6525> (Accessed 05.01.2023).
11. Massignon L., “Al-Halladj”, in *Encyclopaedia of Islam* 3.
12. Meier F., *The Cleanest about Predestination: A Bit of Ibn Taymiyya*, *Essays on Islamic Piety and Mysticism*, trans. John O’Kane, Leiden: Brill, 1999, p. 313, https://doi.org/10.1163/9789004492073_013.
13. Michel T., *Ibn Taymiyya’s Sharḥ on the Futūḥ al-Ghayb of ‘Abd al-Qādir al-Jīlānī*, *Hamdard Islamicus* 4, no. 2, 1981, p. 3.
14. Post A., *The Journeys of a Taymiyyan Sufi: Sufism through the Eyes of ‘Imād al-Dīn Aḥmad al-Wāsiṭī* (d. 711/1311), *Studies on Sufism* 6, Leiden: Brill, 2020, p. 11.
15. Rahman F., *Islam*, London: Weidenfeld & Nicolson, 1966, p. 19.
16. Sarrío D. R., *Spiritual Anti-elitism: Ibn Taymiyya's Doctrine of Sainthood (WalāYa)*, *Islam and Christian–Muslim Relations* 22, 2011, p. 287. <https://doi.org/10.1080/09596410.2011.568812>.
17. Taheri A., *Holy Terror. The Inside Story of Islamic Terrorism*, London, 1989, pp. 12-13.
18. Tritton A. S., *Adī ibn Musāfir*, *Encyclopedia of Islam*, New Edition 1, Leiden: Brill, 1986.
19. Tyan E., *Djihād*, *Encyclopaedia of Islam*, New Edition 2, Leiden: Brill, 1991.
20. Zwirahn F., *Typologies and Argumentation Tactics in Religious Polemics - An Analysis of Al-Jawāb Al Sahih and the Cyprus Letter*. *Entangled Religions* 5, July 2018, pp. 52-54. <https://doi.org/10.13154/er.v5.2018.44-94>.

21. Акимушкин О., Вахдат аш-шухуд, Ислам. Энциклопедический Словарь, Москва, 1991.

22. Бойко К., Асхаб/ахл ал-хадис, Ислам. Энциклопедический Словарь, Москва, 1991.

23. Камель И. Т., Артур Сагадеев, “Ас-Салафийа”, Ислам: энциклопедический словарь, Москва, 1991.

24. Кныш А., Мусульманский мистицизм, пер. с англ. Н. Г. Романов, СПб., 2004), 195.

25. ابن تيمية، الجواب الصحيح، مجلد 1

26. ابن تيمية، الجواب الصحيح، مجلد 2

27. ابن تيمية، الجواب الصحيح، مجلد 4

28. ابن تيمية، الجواب الصحيح، مجلد 5

29. ابن تيمية، الجواب الصحيح، مجلد 6

30. تقي الدين أحمد ابن تيمية، مجموعة الرسائل و المسائل

31. تقي الدين أحمد ابن تيمية، مجموعة الرسائل و المسائل، (دار الكتب العلمية، بيروت، لبنان،

١٤٢١ هـ